

دانشگاه سوادکوه

مردم شناسی فرهنگی

(رشته جامعه‌شناسی)

دکتر شهرام باسیتی

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاوردهای انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

پیشگفتار	سیزده
فصل اول. انسان‌شناسی و خُرده رشته‌های آن	۱
هدف کلی	۱
هدف‌های یادگیری	۱
مقدمه	۱
۱-۱ تعریف انسان‌شناسی	۲
۲-۱ تعریف مردم‌شناسی	۳
۳-۱ تفاوت انسان‌شناسی و مردم‌شناسی	۴
۴-۱ مردم‌نگاری و مردم‌نگار	۵
۵-۱ فولکلور	۶
۶-۱ فولکلور و مردم‌شناسی	۸
۷-۱ پیشگامان دانش مردم‌نگاری	۸
۸-۱ خُرده رشته‌های انسان‌شناسی	۱۰
۹-۱ رابطه انسان‌شناسی با علوم دیگر	۱۲
خلاصه فصل اول	۱۳
خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول	۱۴
منابع فارسی و انگلیسی	۱۶
فصل دوم. انسان‌شناسی زیستی	۱۹
هدف کلی	۱۹
هدف‌های یادگیری	۱۹

مقدمه.....	۱۹
۱-۲ انسان‌شناس و انسان‌شناسی زیستی.....	۲۰
۲-۲ ابعاد گوناگون مطالعه جسمانی و زیست‌شناختی انسان.....	۲۰
۳-۲ تطور و تکامل و مطالعه تطور انسان.....	۲۱
۴-۲ مهم‌ترین عوامل مؤثر در تطور.....	۲۲
۵-۲ آفرینش و تطور انسان از نظر ادیان گوناگون.....	۲۲
۶-۲ نخست‌های و روند تکاملی آن‌ها.....	۲۴
۷-۲ فرضیه‌های پیدایش انسان امروزی.....	۲۵
۸-۲ برخی از فسیل‌های اجداد انسان.....	۲۶
۹-۲ نژاد.....	۲۹
۱۰-۲ وراثت.....	۳۰
خلاصه فصل دوم.....	۳۰
خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم.....	۳۲
منابع فارسی و انگلیسی.....	۳۳
 فصل سوم. فرهنگ‌شناسی.....	۳۵
هدف کلی.....	۳۵
هدف‌های یادگیری.....	۳۵
مقدمه.....	۳۶
۱-۳ واژه فرهنگ در زبان فارسی و دیگر زبان‌ها.....	۳۶
۲-۳ فرهنگ براساس تعاریف انسان‌شناسان.....	۳۷
۳-۳ ویژگی‌های فرهنگ از نظر هرسکوئیتس.....	۳۹
۴-۳ کارکردهای فرهنگ.....	۴۰
۵-۳ انواع فرهنگ.....	۴۱
۶-۳ فرهنگ و تکنولوژی.....	۴۲
۷-۳ توسعه فرهنگی و تکنولوژی.....	۴۲
۸-۳ تمدن.....	۴۳
۹-۳ مرز بین فرهنگ و تمدن.....	۴۳
۱۰-۳ فرهنگ‌پذیری.....	۴۵
۱-۱۰-۳ صورت‌های دوگانه فرهنگ‌پذیری.....	۴۶
۲-۱۰-۳ تقسیم‌بندی جوامع از نظر فرهنگ‌پذیری.....	۴۷
۳-۱۰-۳ وسایل ارتباط جمعی و فرهنگ‌پذیری.....	۴۷
۴-۱۰-۳ جهانی‌شدن و فرهنگ‌پذیری.....	۴۸
۱۱-۳ قوم‌مداری و آثار آن.....	۴۸

۴۹	۱-۱۱-۳ مصادیق قوم‌مداری در فرهنگ‌های گوناگون.....
۵۰	۱۲-۳ نسبت‌گرایی فرهنگی.....
۵۱	۱۳-۳ ترکیب فرهنگی.....
۵۱	۱۴-۳ حوزه فرهنگی.....
۵۲	۱۵-۳ مدل فرهنگی.....
۵۲	۱۶-۳ خرده‌فرهنگ و چگونگی شکل‌گیری آن.....
۵۴	۱-۱۶-۳ کارکردهای خرده‌فرهنگ.....
۵۵	۱۷-۳ توسعه فرهنگی.....
۵۶	۱۸-۳ تأخر فرهنگی.....
۵۷	۱-۱۸-۳ شرایط وقوع تأخر فرهنگی از نظر آگبرن.....
۵۷	۲-۱۸-۳ کنش متقابل عناصر فرهنگی و تأخر فرهنگی.....
۵۹	۳-۱۸-۳ وضعیت تأخر فرهنگی در مناطق مختلف.....
۶۰	۴-۱۸-۳ انواع تأخر فرهنگی از نظر مولر.....
۶۰	۱۹-۳ دگرگونی فرهنگی.....
۶۱	۱-۱۹-۳ نمونه‌هایی از دگرگونی‌های فرهنگی.....
۶۱	۲۰-۳ شوک فرهنگی.....
۶۲	۱-۲۰-۳ علائم و واکنش‌های مربوط به شوک فرهنگی.....
۶۲	خلاصه فصل سوم.....
۶۴	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم.....
۶۵	منابع فارسی و انگلیسی.....
۶۹	فصل چهارم. پژوهش در انسان‌شناسی فرهنگی.....
۶۹	هدف کلی.....
۶۹	هدف‌های یادگیری.....
۶۹	مقدمه.....
۷۰	۱-۴ صورت‌های گوناگون مطالعه در علوم اجتماعی.....
۷۱	۲-۴ روش، روش‌شناسی.....
۷۲	۳-۴ پژوهش و روش علمی.....
۷۳	۴-۴ ویژگی‌ها و کارکردهای پژوهش علمی.....
۷۵	۵-۴ فن و ابزار جمع‌آوری اطلاعات.....
۷۵	۶-۴ تفاوت فن پژوهش با روش‌شناسی.....
۷۶	۷-۴ انواع پژوهش‌های علمی در علوم اجتماعی.....
۷۶	۱-۷-۴ پژوهش کمی و سطوح تحلیل در این نوع از پژوهش.....
۷۷	۱-۷-۴ ابزار گردآوری اطلاعات در پژوهش کمی.....

۷۸	۲-۱-۷-۴ کاربرد پژوهش کمی در پژوهش‌های انسان‌شناختی.....
۷۹	۲-۷-۴ پژوهش کیفی و سطوح تحلیل در این نوع از پژوهش.....
۸۰	۱-۲-۷-۴ ویژگی‌های پژوهش کیفی.....
۸۰	۲-۲-۷-۴ ابزارهای گردآوری اطلاعات در پژوهش‌های کیفی.....
۸۷	۳-۲-۷-۴ شرایط پژوهشگر در حین انجام پژوهش کیفی.....
۸۸	۴-۲-۷-۴ شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود در پژوهش کیفی و کمی.....
۸۹	۳-۷-۴ پژوهش کتابخانه‌ای.....
۸۹	۱-۳-۷-۴ ابزار گردآوری اطلاعات در پژوهش کتابخانه‌ای.....
۹۰	۸-۴ پژوهش میدانی.....
۹۱	۹-۴ تکنگرایی.....
۹۱	۱۰-۴ مباحث قابل توجه در پژوهش‌های انسان‌شناختی و مردم‌نگاری.....
۹۳	۱۱-۴ تجهیزات لازم برای انجام پژوهش انسان‌شناختی.....
۹۶	۱۲-۴ چگونگی تحلیل و توصیف داده‌ها.....
۹۶	۱۳-۴ مردم‌نگاری، مردم‌نگار و مراحل مردم‌نگاری.....
۹۸	خلاصه فصل چهارم.....
۱۰۰	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم.....
۱۰۱	منابع فارسی و انگلیسی.....
۱۰۵	فصل پنجم. مکاتب و نظریه‌های انسان‌شناسی.....
۱۰۵	هدف کلی.....
۱۰۵	هدف‌های یادگیری.....
۱۰۶	مقدمه.....
۱۰۶	۱-۵ نظریه و فواید آن.....
۱۰۷	۲-۵ مکتب.....
۱۰۷	۱-۲-۵ مکتب تطورگرایی.....
۱۰۸	۱-۱-۲-۵ ژان باتیست لامارک (۱۷۴۴-۱۸۲۹).....
۱۰۹	۲-۱-۲-۵ چارلز داروین (۱۸۰۹-۱۸۸۲).....
۱۱۰	۳-۱-۲-۵ لوئیس هنری مورگان (۱۸۱۸-۱۸۸۱).....
۱۱۲	۴-۱-۲-۵ ادوارد برنت تایلر (۱۹۱۷-۱۸۳۲).....
۱۱۳	۵-۱-۲-۵ جیمز فریزر (۱۸۵۴-۱۹۴۱).....
۱۱۴	۲-۲-۵ مکتب اشاعه‌گرایی.....
۱۱۵	۱-۲-۲-۵ اشاعه‌گرایی اتریش (تاریخی - فرهنگی).....
۱۱۶	۲-۲-۲-۵ اشاعه‌گرایی بریتانیا (افراطی).....
۱۱۶	۳-۲-۲-۵ اشاعه‌گرایی آمریکا.....

۱۱۶	۱-۳-۲-۲-۵ فرانس بواس (۱۸۵۸-۱۹۴۲)
۱۱۷	۳-۲-۵ مکتب کارکردگرایی
۱۱۸	۱-۳-۲-۵ برانیسلاو مالینوفسکی (۱۸۸۴-۱۹۴۲)
۱۲۰	۴-۲-۵ مکتب ساختارگرایی
۱۲۰	۱-۴-۲-۵ رادکلیف براون (۱۸۸۱-۱۹۵۵)
۱۲۱	۲-۴-۲-۵ کلود لوی اشتراوس (۱۹۰۸-۲۰۰۹)
۱۲۲	۵-۲-۵ مکتب فرهنگ و شخصیت
۱۲۳	۱-۵-۲-۵ ادوارد سایپر (۱۸۸۴-۱۹۳۹)
۱۲۴	۲-۵-۲-۵ روث بندیکت (۱۸۸۷-۱۹۴۸)
۱۲۵	۳-۵-۲-۵ مارگارت مید (۱۹۷۸-۱۹۰۱)
۱۲۶	۶-۲-۵ مکتب بوم‌شناسی فرهنگی
۱۲۷	۷-۲-۵ مکتب مادی‌گرایی فرهنگی
۱۲۸	خلاصه فصل پنجم
۱۳۲	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۱۳۳	منابع فارسی و انگلیسی
۱۳۷	فصل ششم. ازدواج و خانواده
۱۳۷	هدف کلی
۱۳۷	هدف‌های یادگیری
۱۳۷	مقدمه
۱۳۸	۱-۶ ازدواج، انواع و هدف‌ها
۱۴۰	۲-۶ ازدواج براساس تعداد زوجات
۱۴۰	۱-۲-۶ تک همسری
۱۴۰	۲-۲-۶ چندهمسری
۱۴۱	۱-۲-۲-۶ انواع چندهمسری
۱۴۲	۳-۶ ازدواج مبادله‌ای
۱۴۳	۴-۶ لویرات
۱۴۳	۵-۶ سرُرات
۱۴۳	۶-۶ خانواده و سیر تکاملی آن
۱۴۵	۱-۶-۶ نظریات مربوط به پیدایش و تکامل خانواده
۱۴۶	۷-۶ خانوار و تفاوت آن با خانواده
۱۴۷	۸-۶ انواع خانواده
۱۴۷	۱-۸-۶ خانواده هسته‌ای
۱۴۸	۱-۱-۸-۶ انواع خانواده هسته‌ای

۱۴۹	۶-۸-۲ خانواده گسترده.....
۱۵۰	۶-۹ خانواده ستاکی.....
۱۵۱	۶-۱۰ خانواده زادروگا.....
۱۵۱	۶-۱۱ انواع خانواده براساس میزان قدرت.....
۱۵۲	۶-۱۲ انواع خانواده براساس نوع سکونت‌گاه.....
۱۵۲	۶-۱۳ طلاق و علل آن.....
۱۵۴	خلاصه فصل ششم.....
۱۵۷	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل ششم.....
۱۵۹	منابع فارسی و انگلیسی.....
۱۶۱	فصل هفتم. خویشاوندی.....
۱۶۱	هدف کلی.....
۱۶۱	هدف‌های یادگیری.....
۱۶۱	مقدمه.....
۱۶۲	۷-۱ سرآغاز مطالعه پیرامون خویشاوندی.....
۱۶۲	۷-۲ خویشاوندی و کارکردهای آن.....
۱۶۳	۷-۳ انواع خویشاوندی.....
۱۶۵	۷-۴ خویشاوندی در دوره اقتصاد مبتنی بر گردآوری خوراک.....
۱۶۵	۷-۵ خویشاوندی در دوره اقتصاد مبتنی بر تولید خوراک.....
۱۶۶	۷-۶ تبارشناسی و نظام تباری.....
۱۶۶	۷-۷ تبار تک‌خطی.....
۱۶۷	۷-۷-۱ انواع خویشاوندی براساس تبار تک‌خطی.....
۱۶۸	۷-۸ تفاوت الگوی مادرتبار با پدرتبار.....
۱۶۸	۷-۹ انواع گروه‌های هم‌تبار تک‌خطی.....
۱۷۱	۷-۹-۱ کارکردهای گروه‌های هم‌تبار تک‌خطی.....
۱۷۲	۷-۱۰ تبار چندخطی.....
۱۷۲	۷-۱۱ پدر و مادر تبار (دو جانبه).....
۱۷۲	۷-۱۲ نظام‌ها و اصطلاحات خویشاوندی.....
۱۷۷	خلاصه فصل هفتم.....
۱۷۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هفتم.....
۱۸۱	منابع فارسی و انگلیسی.....
۱۸۳	فصل هشتم. انسان‌شناسی اعتقادات دینی.....
۱۸۳	هدف کلی.....

۱۸۳	هدف‌های یادگیری.....
۱۸۳	مقدمه.....
۱۸۴	۸-۱ قلمرو علمی و چگونگی مطالعهٔ دین.....
۱۸۴	۸-۲ انسان‌شناسی دینی.....
۱۸۷	۸-۳ تعریف دین و کارکردهایش.....
۱۹۰	۸-۴ نظریات پیرامون آغاز و مراحل تکامل دیانت.....
۱۹۱	۸-۵ اسطوره و کارکردهایش.....
۱۹۲	۸-۶ شمن و شمن‌گرایی.....
۱۹۳	۸-۶-۱ نظر میرچا الیاده دربارهٔ شمن و شمنیسم.....
۱۹۴	۸-۷ مانا.....
۱۹۵	۸-۸ توتمیسم و ویژگی‌هایش.....
۱۹۶	۸-۸-۱ نظریات مربوط به توتم پرستی و سرآغاز آن.....
۱۹۹	۸-۸-۲ انواع توتم.....
۱۹۹	۸-۹ تابو.....
۲۰۱	۸-۱۰ آنیمیسم.....
۲۰۱	۸-۱۱ فتیشیسم.....
۲۰۲	۸-۱۲ سحر و جادو و کارکردهایشان.....
۲۰۳	۸-۱۲-۱ نظریه‌های مربوط به جادو.....
۲۰۵	۸-۱۳ تفاوت دین و جادو.....
۲۰۶	۸-۱۴ مناسک و کارکردهایشان.....
۲۰۷	۸-۱۴-۱ انواع مناسک.....
۲۱۰	خلاصهٔ فصل هشتم.....
۲۱۳	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هشتم.....
۲۱۵	منابع فارسی و انگلیسی.....
۲۱۹	فصل نهم. انسان‌شناسی اقتصادی.....
۲۱۹	هدف کلی.....
۲۱۹	هدف‌های یادگیری.....
۲۱۹	مقدمه.....
۲۲۰	۹-۱ انسان‌شناسی اقتصادی و انسان‌شناس اقتصادی.....
۲۲۱	۹-۲ رویکردهای انسان‌شناسی اقتصادی.....
۲۲۳	۹-۳ دوران‌های خوراک (چندگونه اقتصادی).....
۲۲۳	۹-۳-۱ دورهٔ گردآوری خوراک.....
۲۲۷	۹-۳-۲ دورهٔ تولید خوراک.....

۲۲۹	۴-۹ مکانیسم‌های مبادله.....
۲۲۹	۵-۹ اشکال مبادلات اقتصادی از نظر پولانی.....
۲۳۲	۶-۹ همکاری.....
۲۳۴	۷-۹ حلقه کولا.....
۲۳۶	۸-۹ هدیه.....
۲۳۷	۹-۹ پُتلاچ.....
۲۳۷	خلاصه فصل نهم.....
۲۳۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل نهم.....
۲۴۰	منابع فارسی و انگلیسی.....
۲۴۳	فصل دهم. انسان‌شناسی کاربردی.....
۲۴۳	هدف کلی.....
۲۴۳	هدف‌های یادگیری.....
۲۴۳	مقدمه.....
۲۴۴	۱-۱۰ تعریف انسان‌شناسی کاربردی و تاریخچه آن.....
۲۴۵	۲-۱۰ ماهیت انسان‌شناسی کاربردی.....
۲۴۶	۳-۱۰ انسان‌شناسی کاربردی و مسائل اخلاقی.....
۲۴۷	۴-۱۰ فرصت‌های اشتغال برای انسان‌شناسان.....
۲۴۸	۵-۱۰ گرایش‌های مختلف در انسان‌شناسی کاربردی.....
۲۴۸	۶-۱۰ آینده رشته انسان‌شناسی کاربردی.....
۲۴۹	خلاصه فصل دهم.....
۲۵۰	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دهم.....
۲۵۱	منابع فارسی و انگلیسی.....
۲۵۴	پاسخنامه خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل‌ها

پیشگفتار

اثری که پیش روی خوانندگان گرامی قرار دارد، با عنوان مردم‌شناسی فرهنگی معرفی شده است. مردم‌شناسی فرهنگی در سال‌های اخیر مورد توجه علاقه‌مندان بالاخص در جوامع توسعه‌یافته قرار گرفته است. مخاطبین اصلی این اثر دانشجویان گرایش‌های مختلف علوم اجتماعی هستند و مطالب کتاب به گونه‌ای گزینش و تدوین شده که خوانندگان گرامی بتوانند به راحتی موضوعات اصلی و اساسی مردم‌شناسی فرهنگی را درک کرده و بیاموزند. آن‌چنان‌که ملاحظه خواهید کرد کتاب در ده فصل شامل موارد زیر تألیف شده است:

فصل اول موضوعاتی چون تعریف انسان‌شناسی، مردم‌شناسی، فولکلور و مردم‌نگاری آورده شده است. فصل دوم توضیح انسان‌شناسی زیستی، تطور انسان و انسان‌های نخستین را در دستور کارش قرار داده است. فصل سوم فرهنگ‌شناسی و مسائل پیرامون آن را شرح داده است. فصل چهارم بر روی مسئله روش‌ها و فنون مطالعه در انسان‌شناسی و مردم‌شناسی متمرکز شده است. فصل پنجم اشاراتی به دیدگاه‌ها و نظریات نظریه‌پردازان مکاتب مختلف انسان‌شناسی کرده است. فصل ششم مسائل پیرامون ازدواج و خانواده را متذکر شده است. فصل هفتم خویشاوندی و نظام‌های آن را توصیف کرده است، فصل هشتم موضوع دین و اعتقادات دینی ابتدایی و مناسک را بیان کرده است. فصل نهم اقتصاد و فعالیت‌های اقتصادی را سرلوحه قرار داده است و در نهایت فصل دهم که انسان‌شناسی کاربردی را توضیح داده است.

بدون شک نواقصی در کتاب وجود دارد. مایهٔ امتنان خواهد بود تا صاحب نظران و خوانندگان گرامی پس از مطالعهٔ کتاب مؤلف را از نظرات، پیشنهادهای و انتقادات مفید و سازندهٔ خود نسبت به آن آگاه سازند. در خاتمه بر بنده وظیفه است تا از همکار فرهیخته جناب آقای دکتر رضاپور که قبول زحمت کرده و متعهدانه ویرایش علمی کتاب را برعهده گرفته و انجام دادند صمیمانه قدردانی نمایم.

با احترام
شهرام باسیتی
تاپستان ۱۳۹۷

فصل اول

انسان‌شناسی و خُرده رشته‌های آن

هدف کلی

آشنایی دانشجویان با علم انسان‌شناسی و خُرده رشته‌های آن

هدف‌های یادگیری

- انتظار می‌رود پس از مطالعه این فصل، دانشجویان گرامی بتوانند:
۱. انسان‌شناسی، مردم‌شناسی، مردم‌نگاری و فولکلور را تعریف کنند.
 ۲. تفاوت بین انسان‌شناسی و مردم‌شناسی را به‌درستی درک کرده و شرح دهند.
 ۳. رابطه فولکلور و مردم‌شناسی و ویژگی‌های فولکلور را بیاموزند.
 ۴. با مردم‌شناسان پیشگام و مباحث مطرح‌شده توسط آنان آشنا شوند.
 ۵. خُرده رشته‌های انسان‌شناسی را فراگیرند.
 ۶. رابطه انسان‌شناسی با دیگر علوم را بیاموزند.

مقدمه

از نیمه دوم قرن نوزدهم بود که «انسان‌شناسی»^۱ تحت تأثیر عواملی چون تکامل‌گرایی چارلز داروین و استعمار به‌عنوان دانشی جوان و یکی از گرایش‌های اصلی و کاربردی در «علوم اجتماعی»^۲ موجودیت یافت و از همان ابتدا به ناگزیر اقدام به همکاری با استعمار کرد، زیرا "در تقسیم حوزه‌های مطالعاتی میان مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی،

1. Anthropology
2. Social Sciences

مردم‌شناسی به‌ناچار باید جوامع موسوم به ابتدایی را مطالعه می‌کرد و این مطالعه جزء با همکاری با سردمداران سیاسی استعمار امکان‌پذیر نبود" (فکوهی، ۱۳۹۲: ۱۱۶). انسان‌شناسان از همان ابتدا تلاش کردند تا با مطالعاتشان در پی شناسایی راه‌کارهایی برای بهبود وضعیت مردم مستعمرات باشند. این هدف محقق نمی‌شود مگر با جدایی از استعمار و قرار گرفتن در مقابل آن. این‌گونه بود که از نیمه دوم قرن نوزدهم انسان‌شناسی چه به‌عنوان شناخت موجودیت زیستی و یا به‌عنوان شناخت موجودیت فرهنگی انسان، وارد عرصه دانش شد. انسان‌شناسی که در ابتدا بیشتر برای تشریح عینی زندگی پیشینیان به‌کار می‌رفت، درحال حاضر دانشی پویا محسوب می‌شود که موضوع مورد مطالعه آن "ممکن است واحدهای اجتماعی منسجم با وسعت محدود باشد. چنین واحدهایی می‌تواند شامل برخی از نمونه‌های گویا از یک جامعه بزرگ‌تر باشد که ما در پی شناخت آن‌ها هستیم. رویکرد انسان‌شناسی نیز به‌این صورت است که بتواند با درک رابطه بین افراد و نهادها، اصول سازمان یافتگی و تولید و ارزش‌های حاکم بر زندگی مشترک جامعه مورد نظر، از سطح محلی دست به تعمیم به سوی سطح کلی بزند" (ریویر، ۱۳۸۱: ۲۹). پس با توجه به پویا بودن این دانش، جهان علم نیز از آن استقبال کرده و به‌صورتی که امروزه شاهد آن هستیم در اغلب دانشگاه‌های معتبر دنیا تدریس می‌شود.

۱-۱ تعریف انسان‌شناسی

انسان‌شناسی ترجمه فارسی اصطلاح انگلیسی «آنتروپولوژی» همراه با ریشه لغوی یونانی که از دو بخش «آنتروپوس»^۱ به معنی انسان و «لوگوس»^۲ به معنی مطالعه و شناخت تشکیل شده است. انسان‌شناسی یا علم مربوط به انسان "به معنای مطالعه انسان از تمام جهات است، یعنی فرهنگی، اجتماعی و زیستی و نیز هر آنچه انسان با آن در ارتباط است" (کمالی و عسکری خانقاه، ۱۳۹۱: ۱۳). این واژه را "نخستین بار ارسطو به کار برد. منظور او علمی بود که در شناخت انسان بکوشد" (فرید، ۱۳۷۲: ۳). سپس «پل بروکا»^۳ پزشک و انسان‌شناس فرانسوی، انسان‌شناسی را به مفهوم کلی شناخت

1. Anthropos

2. Logos

3. Paul Broca

انسان از منظر طبیعی به کار برده و آن را "مطالعه گروه انسانی، به‌طور جزئی و کلی، در ارتباط با همه موجودات زنده دانسته است" (ترابی، ۱۳۵۷: ۲۱). هاویلند در مورد انسان‌شناسی می‌نویسد: "انسان‌شناسی در طول زمان و در همه جا به‌عنوان دانشی قابل اعتماد به مطالعه رفتارهای نوع بشر پرداخته تا آنچه را که باعث ایجاد تفاوت‌های آن‌ها می‌شود، شناسایی کند" (Haviland, 1999: 5). فکوهی در تعریف انسان‌شناسی می‌نویسد: "دانش شناخت و تحلیل موجود انسانی در همه ابعاد در همه زمان‌ها در چارچوبی بین رشته‌ای و با تأکید بر فرهنگ" (برگرفته از مصاحبه با فکوهی از سایت انسان‌شناسی و فرهنگ)، اما "شورای وضع و قبول لغات و اصطلاحات اجتماعی" در ایران در سال ۱۳۴۹، اصطلاح انسان‌شناسی را در مقابل کلمه آنتروپولوژی به مفهوم وسیع کلمه یعنی مطالعه عمومی انسان شامل جسمانی، تاریخی، باستانی، اجتماعی و فرهنگی قرار داده است" (روح الامینی، ۱۳۷۹: ۲۷).

۲-۱ تعریف مردم‌شناسی

«مردم‌شناسی»^۱ ترجمه فارسی اصطلاح فرانسوی «اتنولوژی» است که از دو بخش (اتنوس) به معنی مردم و (لوگوس) به معنی مطالعه و شناخت تشکیل شده و ریشه لغوی آن نیز همچون انسان‌شناسی در اصل یونانی است. این اصطلاح را که "در سال ۱۷۸۷ «شوان»^۲ سویسی به کار برده" (فرید، ۱۳۷۲: ۲) زیر شاخه‌ای است از «انسان‌شناسی فرهنگی»^۳ که زندگی اجتماعی و حیات فکری و فرهنگی انسان را با توجه به سیر تاریخی و مناسبات طبیعی و اجتماعی بررسی می‌کند و ویژگی‌های جسمانی و زندگی فکری و فرهنگی انسان‌های نخستین و جوامع ابتدایی را می‌کاود. به عبارتی دیگر مردم‌شناسی "کارش آشکار ساختن الگوها و قواعد حاکم بر رفتار اجتماعی انسان است" (بیتس و پلاگ، ۱۳۸۷: ۳۸). مردم‌شناسی که در ابتدای تولدش در نیمه دوم قرن نوزدهم برای مطالعه جوامع ابتدایی مورد استفاده قرار گرفته بود، کوشید تا چگونگی رشد و یا تغییر فرهنگ‌ها و رابطه بین عقاید و سنن داخل یک فرهنگ را با تکیه بر استدلال‌های «استقرایی»^۴ مورد مطالعه قرار دهد.

1. Ethnology
2. Chavanne
3. Cultral Anthropology
4. Inductive Reasoning

«فرانس بواس»^۱ در مورد دانش مردم‌شناسی و هدف‌های آن می‌گوید: "هدف مردم‌شناسی این است که ابتدا فرهنگ را شرح و توضیح دهد، سپس اقدام به تنظیم قوانینی در مورد آن کند. همچنین مردم‌شناسی بررسی می‌کند که چگونه مردم با محیط و با سایر مردم پیرامون خود در ارتباط هستند" (Vogt, 1975: 36).

۱-۳ تفاوت انسان‌شناسی و مردم‌شناسی

در علوم اجتماعی با برخی از اصطلاحات مشابه نظیر انسان‌شناسی و مردم‌شناسی برخورد می‌کنیم. بسیاری از خوانندگان بر این باورند که این دو اصطلاح از نظر ریشه لغوی، تقریباً معادل هستند، اما باید گفت که "لغات انسان‌شناسی و مردم‌شناسی در خلال سال‌های اخیر در کشورهای گوناگون دارای معانی متفاوتی هستند. احتمالاً نخستین مرتبه که از واژه انسان‌شناسی به عنوان یک رشته علمی استفاده شد به اوایل قرن شانزدهم باز می‌گردد. نویسندگان اروپای مرکزی بعدها از آن در آناتومی (تشریح) و فیزیولوژی استفاده کردند. بخشی که در حال حاضر انسان‌شناسی زیستی یا جسمانی خوانده می‌شود. در قرون هفده و هجده، عالمان دینی اروپایی از این واژه برای بررسی ویژگی‌های رفتاری گونه‌های شبیه انسانی نسبت به خدایانشان استفاده کردند. واژه آلمانی آنترپولوژی که ویژگی‌های فرهنگی گروه‌های قومی مختلف را توصیف می‌کرد، بعدها توسط چندین نویسنده روسی و اتریشی مورد استفاده قرار گرفت. این درحالی است که در قرن هجدهم و اوایل قرن نوزدهم اندیشمندان با استفاده از مردم‌شناسی به مطالعه اختلافات و ویژگی‌های فرهنگی پرداختند که به شناخت مردم در جهان کمک می‌کند" (Barnard, 2001: 1,2)، اما به طور کلی می‌توان گفت که در کشورهای آنگلو ساکسن استفاده از اصطلاح انسان‌شناسی کاربرد بیشتری داشته و استفاده از آن به جای مردم‌شناسی به سرعت در حال رشد و گسترش است. واژه مردم‌شناسی نیز با معادل‌های آن در زبان‌های فرانسوی و آلمانی هنوز هم در قاره اروپا و آمریکا تا اندازه‌ای استفاده می‌شود.

"گذشته از تفاوت نظر و سلیقه در کاربرد این دو اصطلاح، تحقیقات و نظرات متخصصان این رشته (که در هر دو زبان) نشان داده است که هر جا مطالعه درباره

1. Franz Boas

انسان به‌صورتی عمومی و کلی و همه جانبه است اصطلاح آنتروپولوژی، و هر جا به‌صورتی منطقه‌ای، محدود و مربوط به یک زمینه است، اصطلاح اتنولوژی به کار می‌رود" (روح الامینی، ۱۳۷۹: ۳۸).

۱-۴ مردم نگاری و مردم نگار

واژه «مردم نگاری»^۱ ترجمه لغت اتنوگرافی است که از دو جزء «اتنو» به معنی مردم و «گرافی» به معنی نگاشتن یا شرح دادن چیزی تشکیل شده و اصل آن یونانی است. این اصطلاح که برای نخستین مرتبه توسط یک محقق آلمانی با نام «نیر»^۲ در اوایل قرن نوزدهم مطرح شد عبارت است از "توصیف و بررسی دقیق گروه‌های اجتماعی به‌طور اعم و قبایل ابتدایی به‌طور اخص" (کازانو، ۱۳۴۹: ۲). «لوی اشتراوس»^۳ نیز در تعریف مردم نگاری می‌نویسد: "مردم نگاری شامل مشاهده و تحلیل گروه‌های انسانی است که هر یک جداگانه و با توجه به ویژگی‌های خاص آنان در نظر گرفته شده باشند و هدف از آن انعکاس هر چه درست‌تر جریان حیات هر یک از آنان است" (بیرو، ۱۳۷۰: ۱۲۱). "مردم نگاری در اصل در جهت درک بهتر ما از فرهنگ و به‌منظور تعریف مناسب از سرشت انسانی (که در واقع بر ماهیت فرهنگی دلالت دارد) مورد استفاده قرار می‌گیرد" (Barnard, 2001: 5) و مرحله‌ای محسوب می‌شود که داده‌های پژوهش گردآوری می‌شوند، اما در علوم اجتماعی، مردم نگاری با توسعه اولیه مکتب شیکاگو و سه ایده‌ای که توسط آن پدیدار شد ارتباط دارد. این ایده‌ها عبارت‌اند از:

"الف) محققان مجبور به دسترسی به جمعیت‌هایی در محیط طبیعی هستند. به‌گونه‌ای که اصل رفتار انسانی را بدون اینکه در محیطی ساختگی از جمله آزمایشگاه قرار گیرند، ثبت کنند.

ب) مردم نگاری به مردم نگار این امکان را می‌دهد که از طریق گفت‌وگوی مستقیم با آزمایش شوندگان خود، از نزدیک آشنا شوند.

پ) مردم نگاران با درکی که از دنیای اجتماعی واقعی به‌دست می‌آورند، اظهار نظری در مورد جنبه‌های فکری آزمایش شوندگان ارائه می‌دهند که هدف قوم‌نگاری

1. Ethnography

2. Nibar

3. Levi-Strauss

به‌عنوان روشی تحقیقی محسوب می‌شود" (Brix, 2006: 853). به‌هرحال مردم‌نگاری به‌طور ایدئال مناسب پژوهش دربارهٔ موضوعاتی است که بسیار وسیع و نامشخص هستند. موضوعاتی از این قبیل برای محققان این امکان را فراهم می‌کند که محدودیت‌های مطالعه را تعیین کنند. این کار در برخی مواقع پس از صرف زمان در این گرایش علمی و ادامه‌دادن به جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات دشوار هستند. موضوعاتی که بهتر از همه مناسب تحقیق تخصصی و مردم‌نگارانه هستند عبارت‌اند از: نگرش‌ها و رفتارهایی که می‌توان آن‌ها را با سرعت بیشتری درک کرد و شرایط آشکارشدن آن‌ها نیز با گذر زمان در محیط‌های طبیعی فراهم شوند.

مردم‌نگار نیز کسی است که خود در زمین تحقیق حاضر شده و برای مدتی با مردم منطقه‌ای که در آن باید تحقیق کند زندگی می‌کند. مردم‌نگار از نزدیک با استفاده از ابزارهای مشاهده و مصاحبه اقدام به گردآوری اطلاعات دست اول دربارهٔ مسائل مورد نیاز می‌کند. یک مردم‌نگار در هنگام مردم‌نگاری وظیفه دارد تا کلیهٔ مسائل عام و خاص جامعهٔ مورد نظر را به‌دقت مورد بررسی قرار داده و از هیچ‌موردی چشم‌پوشی نکند.

۱-۵ فولکلور

واژهٔ «فولکلور»^۱، دارای ریشهٔ لغوی انگلیسی است که از دو بخش (فولک به معنی مردم) و (لور^۲ به معنی شناخت) تشکیل شده است. واژهٔ فولکلور را برای نخستین مرتبه یک عتیقه‌شناس انگلیسی با نام آمبروز مرتن^۳ در سال ۱۸۴۶ مطرح کرد. فولکلور عبارت است از "مجموعهٔ دانش عوام اعم از فنون، ادبیات و باورهای یک فرهنگ. تأکید در مفهوم فولکلور بر بخشی از فرهنگ عام بود که به وسیلهٔ عموم مردم ساخته و پرداخته شده و با روش‌های سنتی و به‌طور معمول شفاهی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود" (فکوهی، ۱۳۹۲: ۲۰-۱۹). «جورج لارنس»^۴ موضوعات گردآوری‌شده از فولکلورهای مناطق گوناگون را این چنین تقسیم‌بندی کرده است:

"الف) حکایات سنتی شامل داستان‌های حماسی، پهلوانی، افسانه‌ای و محلی و

1. Folklore

۲. لور معادل لوگوس یونانی است.

3. Ambrose Merton

4. George Lawrence

ب) سنت‌های محلی، اعیاد، جشن‌ها، بزرگداشت‌ها، خاک سپاری‌ها، عروسی‌ها.
پ) خرافات و عقاید جادوگری.

ت) ضرب‌المثل‌ها، چیستان و معما" (سالاری، ۱۳۸۹: ۹۷).

اما صاحب‌نظران ویژگی‌های گوناگونی را در رابطه با فولکلور مطرح کرده‌اند. در این خصوص «آندره وارانیاک»^۱ (۱۹۳۹) با بیان این مسئله که فولکلور را نه براساس خصوصیات عامیانه‌اش و نه بر مبنای ویژگی‌های سنتی‌اش نمی‌توان به درستی تعریف کرد، سه خصیصه یا وجه مشخصه را برای فولکلور برمی‌شمرد که عبارت‌اند از:

"الف) فولکلور بر میراث و اصول تمدنی قدیمی و کهن بنا شده‌است.

ب) فولکلور با هیچ‌گونه روش علمی و استدلال منطقی، همراه نیست؛ یعنی نه معلمی آن را تدریس می‌کند و نه از کتاب و نوشته‌ای می‌توان آموخت؛ به‌علاوه، عاری از هرگونه آرایش روشنفکری و پیرایش نظری است.

پ) این خصوصیت عدم تحول روشنفکری و نظری باعث شده‌است که در جریان اشاعه اصول تمدن جدید، فولکلور بدون اینکه با آن‌ها ترکیب شود، در کنارشان قرار گیرد و در نتیجه، عناصری بسیار قدیمی را تقریباً دست‌نخورده حفظ کند. این پدیده به‌خصوص در هنرهای عامیانه تجلی می‌کند" (روح‌الامینی، ۱۳۷۹: ۲۶۷).

«آرنولد وان ژنپ»^۲ (۱۹۲۴) نیز فولکلور را باورها و اعمال گروهی بدون نظریه علمی و فاقد پشتوانه‌ای منطقی می‌داند که واجد چنین خصوصیتی است:

"الف) فولکلور، اعمال و رفتارهای جمعی و گروهی است که در بین عامه مردم رایج باشد. بنابراین عمل و رفتار یک نفر یا یک خانواده را نمی‌توان فولکلور نامید.

ب) اعمال و رفتارهای فولکلوری به مناسبت و بنابر مقتضیات تکرار می‌شود؛ یعنی آنچه که یک یا چند مرتبه یا در دوره محدودی اتفاق می‌افتد فولکلور نیست.

پ) فولکلور نه به‌طور خاص، بلکه در مجموعه فعالیت‌های زندگی نقشی را بر عهده دارد.

ت) ابداع‌کننده و زمان شروع رفتار و اعمال فولکلوری مشخص نیست این پدیده‌ها به‌وسیله عامه مردم به‌وجود آمده‌است. البته در گذشته دور مبدعی داشته، ولی به مرور ایام آن شخص فراموش شده و فقط عمل او به جا مانده‌است.

1. Andre Varagnac

2. Arnold Van Gennep